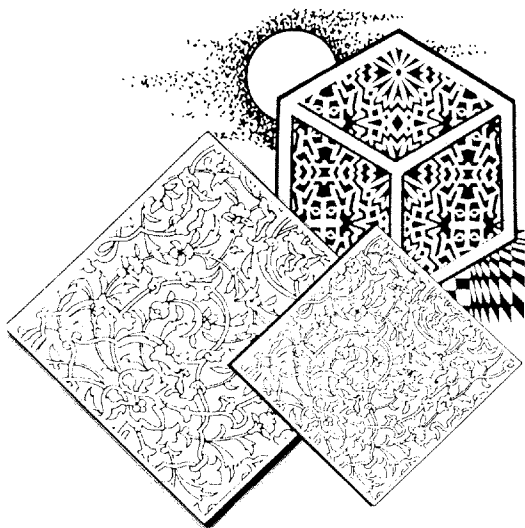

امرای حج

جمهوری اسلامی ایران

سید علی قاضی عسکر

حج عبادتی بزرگ با ابعادی گسترده و در بردارنده منافع فراوان برای موحدان و دین باوران است.

از روزی که ابراهیم خلیل به فرمان خداوند مردم را به حج فراخواند و ندا در داد که: «وَ أَدِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَا تُوَكُّرِجَالاً وَ عَلٰی كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ...»^۱ تا به امروز، دل های عاشق و شیفتگان خداوند، متوجه این دیار مقدس شده اند و همه ساله میلیون ها انسان از گوشه و کنار جهان در کنار کعبه گرد هم می آیند، و همواره شاهد شکوهمندترین اجتماع دینی و معنوی بوده و هستند.

حج به لحاظ اهمیتی که در اسلام داشته و از آن به عنوان رکن دین نام برده شده، نیاز به مدیریتی قوی و کارآمد دارد، از این رو رهبری جامعه اسلامی، یا خود شخصاً اداره این امر مهم را به عهده گرفته و یا افرادی را به این سمت منصوب می کند.

براساس گزارش تاریخ نگاران و سیره نویسان، اولین کسی که از سوی رسول خدا ﷺ در سال هشتم هجرت به امارت حج منصوب شد «عَتَّابُ بْنُ أُسَيْدِ بْنِ أَبِي الْعَيْصِ» بود.^۲

پیامبر ﷺ روزانه یک درهم^۳ برای وی تعیین کرد^۴ و او که بیست و اندی سال بیشتر عمر نداشت و در فتح مکه اسلام آورده بود، با مناعت طبع و با اقتدار کامل به انجام وظیفه

مشغول شد. وی در آغاز کار، در یک سخنرانی عمومی اظهار داشت:

پیامبر ﷺ برای من روزی یک درهم مقرر داشته و به هیچکس نیاز ندارم.^۵ روزی نیز در حالی که به دیوار کعبه تکیه داده بود گفت: از روزی که پیامبر ﷺ مرا به امارت مکه منصوب داشت، تنها به دو بُردِ یمانی دست یافتم که آن دو را نیز به غلام خود «کیسان» پوشاندم.^۶ گفتمی است وی همزمان با مرگ ابوبکر وفات یافت.^۷

در این سال مسلمانان و مشرکان هر یک بر اساس معتقدات خود حج گزاردند. در سال نهم هجرت پیامبر خدا ﷺ ابتدا ابوبکر را به عنوان امیرالحاج تعیین کرد و به مکه گسیل داشت تا آیات آغازین سوره براءت را به مشرکان ابلاغ نماید، لیکن پس از مدت کوتاهی فرشته وحی نازل شد و این مأموریت به علی بن ابی طالب رضی الله عنه محوّل گردید، پیامبر ﷺ از آن حضرت خواست تا به سوی مکه حرکت کند و مأموریت را از ابوبکر تحویل گرفته، خود پیام براءت را برای مشرکان قرائت و به آنان ابلاغ نماید.

علی بن ابی طالب رضی الله عنه در «روحاء»^۸ یا «ذوالحلیفه» به ابوبکر رسید و فرمان رسول خدا ﷺ را به او ابلاغ کرد و مأموریت را تحویل گرفت. ابوبکر نیز مضطرب و ناراحت به مدینه بازگشت.

پیامبر خدا ﷺ در برابر خواست برخی که می گفتند آیات براءت را ابوبکر بخواند و این مأموریت از وی گرفته نشود، فرمود: «لَا يُؤَدِّي عَنِّي إِلَّا رَجُلٌ مِّنْ أَهْلِ بَيْتِي»؛ «جز مردی از اهل بیت من این پیام را ابلاغ نمی کند»^۹

در این که آیا ابوبکر پس از نازل شدن آیات براءت همچنان عهده دار امارت حج بوده یا نه اختلاف است، لیکن شواهد بیانگر آن است که وی از این سمت برکنار گردیده و به همین دلیل با نگرانی به مدینه بازگشت و به رسول الله ﷺ عرضه داشت: آیا آیه ای درباره من نازل شده است؟

پیامبر ﷺ فرمود: نه، لیکن خداوند مرا فرمان داد تا این پیام توسط فردی از اهل بیتم به مشرکان ابلاغ گردد.^{۱۰}

مرحوم شیخ طوسی رحمته الله در تفسیر تبیان آورده است:

اصحاب ما روایت کرده اند که: پیامبر خدا ﷺ ریاست کاروان حج را نیز به علی رضی الله عنه واگذار کرد و چون علی رضی الله عنه آیات سوره براءت را از ابوبکر گرفت، ابوبکر به مدینه

بازگشت و از رسول الله ﷺ پرسید: مگر چیزی از قرآن درباره من نازل شده است؟ پیامبر ﷺ در پاسخ فرمود: نه، لیکن رساندن این پیام تنها کار خودم یا مردی است که از من است.

مرحوم علامه امین الاسلام طبرسی نیز در مجمع البیان می نویسد:

مفسران و ناقلان اخبار اجماع کرده اند که چون برائت نزول یافت، رسول خدا ﷺ آن را به ابوبکر داد و سپس آن را از وی پس گرفت و به علی بن ابی طالب ﷺ سپرد. سپس در تفصیل مطلب اختلاف کرده اند - تا آنجا که می گوید: - و اصحاب ما روایت کرده اند که: رسول خدا ﷺ ریاست موسم حج را نیز به علی ﷺ وا گذاشت و چون برائت را از ابوبکر پس گرفت، وی به مدینه بازگشت.^{۱۱}

پیامبر ﷺ در سال دهم هجرت امارت حج را خود شخصاً به عهده داشت. ابتدای ذی قعدة سال دهم، آن حضرت برای انجام فریضة حج آماده شد و فرمود مردم را خبر دهند تا به همراهش به حج بیایند. سپس آن حضرت در بیست و پنجم ذی قعدة با تعدادی از بزرگان مدینه و اصحاب و یاران خود و با برداشتن قربانی به سوی مکه حرکت کرد و اعمال و مناسک و نیز مستحبات و سنن حج را به مردم آموخت. در عرفات برای حاجیان خطبه خواند و مهمترین نکات مربوط به سرنوشتشان را برای آنان تبیین کرد.

عبدالله بن ابی نجیح که خود در مراسم حج حضور داشته، گوید:

رسول الله ﷺ هنگام وقوف به عرفه فرمود: اینجا و تمام عرفات موقف است، و صبح روز بعد در مزدلفه وقوف کرد و اظهار داشت: اینجا و تمامی مزدلفه موقف است. سپس به منا آمده، قربانی کرد و فرمود: اینجا و تمامی منا موقف است. و سرانجام حج را به پایان برد و مناسک حج و واجبات آن از قبیل: محل وقوف، رمی جمرات، طواف کعبه، و حلال و حرام حج را به مردم آموخت.^{۱۲}

این سفر، «حجّة البلاغ» یا «حجّة الوداع» نام گرفت؛ زیرا پس از آن، پیامبر ﷺ از دار دنیا رحلت کرد و دیگر حج به جای نیاورد.

پس از پیامبر ﷺ در عهد ابوبکر «حرث بن نوفل» و در عهد عمر به ترتیب: «محرز بن حارثة بن ربیعة بن عبد العزی، قنفذ بن عمیر بن جدعان تیمی، نافع بن عبد الحارث خزاعی، نایب او ابن ایزی، احمد بن خالد بن عاص مخزومی، طارق بن مرتفع الکنانی، حرث بن

مِقَات

نوفل بن الحرث بن عبدالمطلب» عهده دار امارت حج شدند.^{۱۳}
در عهد عثمان نیز علی بن عدی بن ربیع بن عبدالعزی، احمد بن خالد بن عاص
مخزومی، حرث بن نوفل، عبدالله بن خالد بن اسید، و عبدالله بن عامر حضرمی، امارت حج
را بر عهده داشتند.^{۱۴}

علی بن ابی طالب علیه السلام در سال ۳۵ هجری به خلافت رسید، آن حضرت در دوران
خلافت خود دو نفر به نام‌های «ابوقتاده انصاری» و «قثم بن عباس» را به این سمت
منصوب کرد.^{۱۵}

ابوقتاده در سال ۳۸ یا ۴۰ هجری و در زمان خلافت آن حضرت بدرود حیات
گفت. لیکن قبل از فوت وی، حضرت او را به کوفه دعوت و «قثم بن عباس بن
عبدالمطلب» پسر عموی پیامبر صلی الله علیه و آله را به این سمت منصوب کرد. قثم بن عباس چهره‌ای
شبیبه به رسول خدا صلی الله علیه و آله داشت، مادرش ام فضل و برادر رضاعی امام حسین علیه السلام بود.^{۱۶} وی
سپس والی مدینه شد و تا شهادت امام علی بن ابی طالب علیه السلام امارت آنجا را عهده دار بود.^{۱۷}
سپس همراه با «سعید بن عثمان» راهی سمرقند گردید و در سال (۵۷ ه. ق.) مطابق با
(۶۶۷ م) در آنجا شهید و یا فوت نمود.^{۱۸}

قبر وی در بیرون سمرقند و دارای گنبدی بلند است که معروف به «مزار شاه»
می باشد.

آنگاه که قثم بن عباس والی امیر مؤمنان در مکه بود، حضرت دستورالعملی برای او
فرستاد و چنین مرقوم داشت:

«أَمَّا بَعْدُ، فَأَقِمِ لِلنَّاسِ الْحَجَّ وَ ذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ وَ اجْلِسْ لَهُمُ الْعَصْرَيْنِ فَأَقْتِ
الْمُسْتَفْتِيَّ وَ عِلْمِ الْجَاهِلِ وَ ذَاكِرِ الْعَالَمِ...».

برای مردم حج را به یادار و ایام الله را به یادشان بیاور، و بامدادان و عصر
هنگام جلوس کن و فتواخواهان را فتوا ده، و به نادانان دانش بیاموز و با دانایان
گفتگو کن و میان تو و مردمان سفیری جز زیانت و دربانی جز چهره و
رخسارت قرار مده. خود را از نیازمندان میپوشان، پس بدرستی که اگر او در
آغاز ورود از در خانه تو رانده شود پس از آن که حاجتش برآورده شود، تو
سزاوار ستایش نخواهی گشت. پس در آنچه که از اموال خداوند نزد تو گرد آید

نظر کن و آنها را میان عایله‌مندان و گرسنگان پریشان احوال توزیع کن، و باقی‌مانده آن را نیز نزد ما بفرست تا میان کسانی که (نادارند و) نزد ما هستند تقسیم کنیم. به ساکنان مکه دستور ده از کسانی که در مکه سکونت می‌گزینند، اجرت نگیرند؛ زیرا خداوند سبحان گوید: ﴿...سَوَاءٌ الْعَاجِزُ فِيهِ وَ الْبَادِي...﴾؛^{۱۹} «کسانی که در مکه ساکنند و آنان که به مکه می‌آیند برابرند.»

عاکف، مقیم در مکه و بادی، مسافری است که از بیرون به قصد مکه بیاید. خداوند ما و شما را به آنچه رضای اوست موفق بدارد.^{۲۰}

پس از شهادت امیر مؤمنان علی علیه السلام، ابتدا امویان و سپس عباسیان خلافت را غاصبانه در اختیار گرفتند، امیران حج را آنان منصوب می‌کردند تا آنکه در سال ۳۳۸ هجری جعفر بن محمد بن حسن بن محمد بن موسی بن عبدالله بن موسی بن عبدالله بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب» با پیروزی بر عباسیان، مکه را از سیطره حکومت آنان آزاد ساخت و خود ولایت مکه را به عهده گرفت.

از سال ۳۵۸ ه. ق. سمت امارت مکه در اختیار اشراف حسنی^{۲۱} قرار گرفت و تا سال ۱۳۴۳ ه. ق. دوام یافت. اما پس از حمله وهابی‌ها به مکه مکرمه و سقوط این شهر به دست سربازان سلطان عبدالعزیز بن سعود امیر نجد، و فرار شریف حسین، خالد بن لوی از سوی وی به ولایت مکه منصوب گردید^{۲۲} و تا این زمان باتوجه به استقرار حکومت آل سعود در حجاز، مکه و امارت آن نیز به‌طور طبیعی در اختیار آنان قرار دارد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و سقوط رژیم شاه، باتوجه به نگرش عمیق و همه‌جانبه امام خمینی علیه السلام به حج، امارت حج معنی و مفهوم حقیقی خود را بازیافت. وظایفی که آن رهبر خردمند و فرزانه، به نمایندگان خویش در امر حج محوّل نمود، همه حکایت از آن داشت که امام در صدد احیای حج ابراهیمی است. و از برگزاری حج به شکل مراسمی بی‌جان و بی‌روح به شدت رنج می‌برد.

برای آشنایی بیشتر با دیدگاه‌های حضرت امام خمینی علیه السلام ابتدا متن احکام صادره توسط ایشان را ارائه کرده، سپس به مسؤولیت‌های خطیری که از سوی ایشان به امیرالحاج واگذار شده خواهیم پرداخت.

در تاریخ ۵۸/۶/۲۹ حضرات حجج اسلام والمسلمین آقایان: حاج شیخ محی‌الدین

انواری و مرحوم حاج شیخ فضل الله محلاتی از سوی حضرت امام خمینی علیه السلام به عنوان سرپرست حجاج منصوب گردیدند. متن حکم صادره به این شرح است:

بسم الله الرحمن الرحيم

جناب حجت الاسلام آقای حاج شیخ محی الدین انواری و جناب حجت الاسلام آقای

شیخ فضل الله محلاتی - دامت افاضاتهما -

چون ایام برگزاری یکی از فرائض بزرگ اسلامی با محتوای عظیم انسانی، روحانی، سیاسی، اجتماعی؛ یعنی فریضة حج بیت الله الحرام نزدیک است و لازم است در آستانه برقراری جمهوری اسلامی، با انقلاب شکوهمند ملت شریف ایران، این فریضة مقدسه از آثار طاغوت پاکسازی و به اسلام راستین برگردد، به این جهت شما را به عنوان سرپرست حجاج بیت الله الحرام تعیین نموده، که با مشورت با مقامات صالحه، هیأتی از افراد صالح و متعهد و با ایمان انتخاب و با همکاری آنان کلیه امور مربوط به حج را تحت نظارت قرار دهید که ان شاء الله تعالی در حکومت جمهوری اسلامی این فریضة مقدسه با محتوای معنوی خود تحقق یابد و لازم است در این موضوع تذکراتی داده شود:

۱- لازم است به حضرات آقایان علما و روحانیون محترم کاروانها تذکر دهید که قبل از حرکت، مجالسی تشکیل دهند و حجاج محترم را با مسائل شرعی و وظایف انسانی آشنا کنند.

۲- عموم برادران و خواهران اسلامی باید توجه داشته باشند که یکی از مهمات فلسفه حج، ایجاد تفاهم و تحکیم برادری بین مسلمین است، و بر دانشمندان و معممین لازم است مسائل اساسی سیاسی و اجتماعی خود را با دیگر برادران در میان گذارند و در رفع آن طرح هایی تهیه کنند تا آنان در برگشت به کشورهای خود آنها را تحت نظر علما و ارباب نظر قرار دهند.

۳- در این سال که ایران در آستانه جمهوری اسلامی است و به واسطه تبلیغات ناروای اجانب ممکن است مسلمین بلاد از عمق نهضت اسلامی ایران مطلع نباشند، لازم است آقایان علما و خطبا و دانشمندان محترم با وسایل ممکن، این نهضت مقدس را معرفی نمایند و مقصد مسلمانان ایران را که همان برقراری حکومت اسلامی تحت پرچم

اسلام و هدایت قرآن کریم و پیغمبر مکرم اسلام است گوشزد نمایند که برادران اسلامی ما بدانند ما جز به اسلام و برقراری حکومت عدل اسلامی فکر نمی‌کنیم.

۴- لازم است برادران ایرانی و شیعیان سایر کشورها، از اعمال جاهلانه که موجب تفرق صفوف مسلمین است احتراز کنند. و لازم است در جماعات اهل سنت حاضر شوند. و از انعقاد و تشکیل نماز جماعت در منازل و گذاشتن بلندگوهای مخالف رویه اجتناب نمایند. و از افتادن روی قبور مطهره و کارهایی که گاهی مخالف شرع است جداً اجتناب کنند.

۵- نیابت از حیّ برای نماز طواف صحیح نیست، باید هرکس خودش به هر نحو می‌تواند نماز بخواند و مجزی است از گرفتن نیاب. و از مزاحمت با نمازگزاران اجتناب نمایند.

۶- طواف را به نحو متعارف که همه حجاج به جا می‌آورند، به جا آورند و از کارهایی که اشخاص جاهل می‌کنند احتراز شود و مطلقاً از کارهایی که موجب وهن مذهب است باید احتراز شود.

۷- در وقفین، متابعت از حکم قضات اهل سنت لازم و مجزی است، اگر چه قطع به خلاف داشته باشید.

۸- در این سال که به واسطه انقلاب اسلامی به برادران و خواهران ما صدمات و ضررهای بسیار از حکومت طاغوتی رسیده است و بسیاری از معلولین از حوادث انقلاب، احتیاج مبرم به کمک دارند، مقتضی است کسانی که می‌خواهند حج استحبابی به جا آورند، هزینه آن را صرف در احتیاج برادران و خواهران خود کنند که ثواب آن نزد خدای تعالی، بسیار بر حج استحبابی ترجیح دارد. و نیز کسانی که به عنوان سوغات، مصارف ناروا می‌نمایند یا تشریفات و میهمانی‌های خارج از رویه در وقت برگشت از حج می‌نمایند، مقتضی است این نحو هزینه‌ها را صرف احتیاج برادران و خواهران علیل و مستمند خود نمایند که خداوند تعالی به آنان اجر و برکت عنایت فرماید!

از خداوند تعالی عظمت اسلام و سعادت ملت مسلمان را خواستار و موفقیت همگان را در کوشش برای به ثمر رسیدن نهضت مقدس امیدواریم.

والسلام علیکم و علی جمیع المؤمنین و رحمة الله و برکاته

روح الله الموسوی الخمینی

در تاریخ ۱۳۵۹/۴/۲۷ (ه. ش.) آیت الله حاج شیخ محمدرضا توسلی محلاتی از سوی حضرت امام خمینی علیه السلام طی حکمی به سرپرستی حجاج ایرانی منصوب گردید.

متن حکم به این شرح است:

بسم الله الرحمن الرحيم

خدمت جناب حجّت الاسلام آقای حاج شیخ محمدرضا توسلی محلاتی - دامت افاضاته -

برای هرچه بهتر برپایی فریضه عظیم حج و رسیدگی به کلیه امور مربوط به این فریضه الهی و برای هر چه بیشتر اسلامی کردن کاروان ها و آنچه مربوط به اداره آنهاست، جناب عالی را به سمت سرپرست حجاج بیت الله الحرام تعیین نمودم تا با همکاری جناب حجّت الاسلام آقای حاج سیدعلی هاشمی گلپایگانی و با مشورت مقامات صالحه، هیأتی از افراد صالح و متعهد و با ایمان انتخاب و با همکاری آنان کلیه امور مربوط به حج را تحت نظارت قرار دهید. در ضمن در صورتی که کار امور حج با یکی از ادارات از قبیل هلال احمر و غیره بستگی پیدا کرد، باید مسؤولین منتخب ادارات دولتی با تأیید و تصویب شما بوده باشد و شما موظف هستید تا اشخاصی مسلمان و متعهد را برای این کار انتخاب نمایید.

امیدوارم محتوای عظیم انسانی، روحانی، سیاسی، اجتماعی حج را به بهترین وجه در نظر داشته، و حجاج عزیز را از بعد اجتماع انقلابی سالیانه اسلام مطلع گردانید. لازم به تذکر است که تمام آثار شرک و طاغوت از مقدمات این سفر بزرگ باید حذف گردد.

ان شاء الله موفق و مؤید باشید.

روح الله الموسوی الخمينی

در تاریخ ۱۳۶۰/۳/۲۰ (ه. ش.) حضرت امام علیه السلام پنج نفر از علما و چهره های سرشناس روحانی را برای رسیدگی به امور حجاج منصوب کردند.

متن حکم چنین است:

بسم الله الرحمن الرحيم

حضرات آقایان حجج اسلام حاج سیدعبدالمجید ایروانی و آقای حاج سیدعلی هاشمی گلپایگانی و آقای حاج شیخ محمدرضا توسلی و آقای حاج شیخ حیدر علی جلالی و آقای حاج سیدحسن طاهری خرم‌آبادی - دامت افاضاتهم -

از آنجا که مسأله حج و انجام این فریضه بزرگ الهی از مسائل مهم اسلامی و اجتماعات بزرگ سیاسی - مذهبی جامعه مسلمانان می‌باشد و باید در انجام هرچه باشکوه‌تر و بهره‌برداری هر چه بیشتر از این اجتماع عظیم دینی سعی کافی مبذول شود، بدین وسیله حضرات آقایان محترم را برای رسیدگی به کار حجاج و زائران بیت‌الله‌الحرام در این سال تعیین و منصوب می‌نمایم تا با همفکری و مشورت یکدیگر در رفع نیازمندی‌های آنان بکوشند و از راهنمایی‌های لازم در موسم حج دریغ نمایند.

و آنان را به حساسیت زمان و موقعیت خطیر کنونی متوجه سازند و این حقیقت را به همگان گوشزد کنند که دشمنان اسلام با تمام قوا سعی در ایجاد تفرقه و اختلاف میان جوامع اسلامی دارند و به هر نام و هر وسیله که شده می‌کوشند تا با درگیری میان مسلمانان زمینه را برای تسلط کامل و مجدد خود بر همه کشورهای اسلامی و چپاول و غارتگری خود مساعد سازند و به همین جهت لازم است از هرگونه عمل تفرقه انگیز خودداری کنند که این یک وظیفه شرعی و الهی است.

ضمناً متصدیان ادارات گوناگونی که به هر مناسبت کارشان با حج ارتباط پیدا می‌کند، موظفند برای هماهنگی در کارهای خود با صلاحدید و تصویب آقایان محترم کارها را انجام دهند.

از خدای متعال موفقیت همگان را مسألت دارم.

والسلام علیکم ورحمةالله و برکاته

روح‌الله الموسوی الخمينی

در تاریخ ۱۳۶۱/۵/۱۴ (ه. ش.) جناب حجّت‌الاسلام والمسلمین آقای موسوی خوئینی‌ها از سوی حضرت امام خمینی علیه السلام به سرپرستی حجاج بیت‌الله‌الحرام منصوب گردید.

متن حکم چنین است:

بسم الله الرحمن الرحيم

جناب حجت الاسلام آقای سید محمد خوئینی ها - دامت افاضاته -

بافراسیدن ایام حج، این فریضه بزرگ عبادی، سیاسی و اجتماعی که در بین عبادات بزرگ از ویژگی های خاص برخوردار است و خداوند تبارک و تعالی مسلمانان جهان را با شرایط خاص دعوت نموده است تا در ضمن بجا آوردن این فریضه بزرگ، از اموری که در بلاد مسلمین از جهات اجتماعی و سیاسی می گذرد مطلع شده و اگر گرفتاری هایی دارند بایکدیگر در میان گذاشته و حتی الامکان در رفع آن کوشا باشند و مع الاسف بسیاری از مسلمانان به واسطه کج روی ها و یا کج فهمی های بعضی عناصر و یا دسیسه های بعضی از دست اندرکاران سودجو، بُعد سیاسی این عبادت شریف را به طاق نسیان سپرده اند، جناب عالی را به سمت نماینده خویش و سرپرست حجاج محترم ایران منصوب نمودم که باینش خاص سیاسی که دارید به امور حجاج از ابعاد مختلفه رسیدگی نموده و برای احیای این سنت بزرگ الهی در خطاب ها و مراسم دینی، مسلمین را به وحدت کلمه و اتحاد مسیر دعوت نموده و آنان را از آنچه در لبنان عزیز و ایران مجاهد و افغانستان مظلوم، از ستمکاران و جهانخواران می گذرد مطلع نمایید و حجاج محترم بلاد را به وظایف بزرگ خود در مقابله با چپاولگران بین المللی و تجاوزکاران آشنا نمایند.

البته علمای محترمی که در این سفر هستند، چه آنان که با تقاضای اینجانب مشرف شده اند و چه دیگران، جناب عالی را تأیید می فرمایند و حجاج محترم موظفند که به راهنمایی های شما گوش فرادهند و از خطوطی که برای آنان ترسیم می نمایید اطاعت نموده و تجاوز نمایند تا ان شاء الله تعالی این فریضه عظیم با محتوا و ابعاد متعددش بجا آورده شود. بدیهی است که متصدیان امور که به هر مناسبت کارشان با این فریضه و با حجاج محترم مرتبط است، برای هماهنگ نمودن کارها موظفند با شما همکاری و از ارشاداتان استفاده نمایند. امید است حجاج محترم کشورهای اسلامی در وحدت کلمه کوشا و از اخوت ایمانی که خداوند تعالی بین مسلمین امر فرموده است غفلت ننمایند و از تفرقه افکنی که کار شیطان و شیاطین انسی است احتراز نمایند.

والسلام علی عباد الله الصالحین

روح الله الموسوی الخمینی

آقای موسوی خوئینی‌ها تا سال ۱۳۶۴ ه. ش. عهده دار این سمت بود. لیکن به دلیل انتصاب ایشان به سمت دادستانی کل کشور در تاریخ ۱۳۶۴/۴/۲۸ حجّت‌الاسلام والمسلمین آقای شیخ مهدی کروبی از سوی حضرت امام خمینی علیه السلام به سرپرستی حجاج ایرانی منصوب گردید.

متن حکم:

بسم الله الرحمن الرحيم

جناب حجّت‌الاسلام آقای شیخ مهدی کروبی - دامت افاضاته -

نظر به این که جناب حجّت‌الاسلام آقای موسوی خوئینی‌ها منصوب به دادستانی کل کشور شدند و از تصدّی امر حجاج در این سال معذور می‌باشند، جناب عالی را به سمت نمایندگی خود و سرپرست حجاج محترم ایران منصوب می‌نمایم تا با توجه به این که فریضه حج یکی از بزرگترین فریضه‌های عبادی - سیاسی اسلام و کنگره عظیم حج در مواضع معظمه از بزرگترین کنگره‌های جهان اسلام است، حجاج محترم جهان را دور هم گرد آورده و در مصالح اسلام و مشکلات مسلمین تبادل آرا نموده و در حل مشکلات و راه رسیدن به آرمان مقدس اسلام، تصمیمات لازم را اتخاذ نمایید و راه‌های اتحاد بین همه طوایف و مذاهب اسلامی را بررسی کنید و در امور سیاسی مشترک بین همه طوایف، مشکلاتی را که برای مسلمین جهان به دست دشمنان سرسخت اسلام پیش آمده است - که اهم آن اختلاف انگیزی بین صفوف مسلمانان است - را چاره‌اندیشی بنمایید.

همان‌طور که همه می‌دانیم، در سده‌های اخیر، آتش افروز این معرکه خطرناک، قدرت‌های جهانخوار شرق و غرب می‌باشند که از وحدت بیش از یک میلیارد مسلمان وحشت دارند و با تمام قوا، مستقیماً و یا به دست عمال منحرف خود، به این اختلافات دامن می‌زنند تا بر مقدرات مسلمانان جهان مسلط و بر آنها حکومت نموده و ذخایر بی‌پایان آنان را چپاول نمایند.

ان شاء الله در مقابله با تبلیغات دروغین رسانه‌های گروهی و از آن بدتر آخوندهای درباری که با قلم و بیان، علیه جمهوری اسلامی پیاخته‌اند، پیروز شوید. در

ضمن جناب عالی مکلف می‌باشید تا به تمامی درخواست‌های این جانب در متن حکم جناب آقای موسوی خوئینی‌ها مثل تظاهرات بزرگ مکه و مدینه، عمل نمایید.

امیدوارم با قاطعیتی که از جناب عالی سراغ دارم این امور به بهترین وجه انجام گردد. از تمامی حجاج محترم و روحانیون عزیز می‌خواهم تا با جناب عالی همکاری لازم را بنمایند و از هر حیث به دستورات جناب عالی، عمل نمایند.

والسلام علیکم ورحمة الله و برکاته

روح الله الموسوی الخمینی

باتوجه به عملکرد خوب آقای کروی در حج، حضرت امام خمینی علیه السلام در تاریخ ۱۳۶۴/۷/۷ طی حکم دیگری ایشان را برای سالهای بعد نیز به سمت نماینده خود و سرپرستی حجاج منصوب کردند.

متن حکم:

بسم الله الرحمن الرحيم

جناب حجّت الاسلام حاج شیخ مهدی کروی - دامت افاضاته -

باتشکر از حجاج عزیزی که در تمامی صحنه‌ها حاضر بودند و با تشکر از عملکرد خوب و زحمات شما و سایر برادران دست اندرکار امر حج در داخل و خارج، جناب عالی را به عنوان نماینده خویش و سرپرست حجاج در سال‌های آینده منصوب می‌نمایم تا به تمام برنامه‌هایی که در احکام سال‌های گذشته ذکر گردیده بود، عمل نمایید.

بدیهی است که تمام مسئولین با شما همکاری‌های لازم را خواهند داشت.

والسلام

ان شاء الله موفق و مؤید باشید

روح الله الموسوی الخمینی

پس از رحلت حضرت امام علیه السلام و انتخاب حضرت آیت الله خامنه‌ای - مدظله - به

رهبری انقلاب اسلامی از سوی مجلس خبرگان، معظم له در بیستم ماه رمضان ۱۴۱۱

ه. ق. برابر با هفدهم فروردین ۱۳۷۰ ه. ش.، طی حکمی حجّت الاسلام والمسلمین آقای حاج سیداحمد خمینی - رحمه الله علیه - را به عنوان نماینده خود و سرپرست حجاج ایرانی منصوب کردند.

متن حکم:

بسم الله الرحمن الرحيم

جناب حجّت الاسلام والمسلمین آقای حاج سیداحمد خمینی - دام بقائه -

خدای مّان را شکرگزاریم که بار دیگر با عنایات خود، ملت شریف ایران را مشمول تفضلات خاص فرموده و موانع را از سر راه حج ابراهیمی و حضور در مبعاد الهی و مردمی خانه‌ی مکرم خود برطرف نموده و دلهای مشتاق را با دعوت به وعده‌گاه ضیافت خود به اهتزاز آورد.

اکنون به فضل الهی و توجّهات ولی الله الأعظم (روحی فداه)، ملت ایران در آستانه‌ی استیفای حق عظیمی است که سه سال به ناروا از او بازداشته شده بود. باید شک نکرد که روح مطهر امام آزادگان و قائد درست اندیشان، آن پایه‌گذار حج ابراهیمی و ولایت و برائت محمدی ﷺ از توفیق کرامت بار ملت ایران و تلاش و مجاهدتی که به این عزت منتهی شد، شاد و راضی است.

این جانب با تأسی به آن بزرگوار - که جناب عالی را با اعتمادی کم نظیر، از همگان ممتاز ساخته بود - با اطمینان و اعتماد کامل به دانش و بصیرت و هوشمندی همراه با امانت و صداقت و کارآیی که از آن برخوردار می‌باشید، شما را به سمت نماینده‌ی خویش و سرپرست حجاج محترم ایران منصوب می‌کنم.

این واجب بزرگ که ذکر خداوند و انابه و استغفار در آن، با برائت و بیزارى از مشرکین و نمایش عظمت و وحدت مسلمین توأم و همراه است، امسال در شرایطی انجام می‌گیرد که مع الاسف بخشی از سرزمینهای اسلامی عربستان و عراق، به حضور و تصرف ایادی شرک و کفر و استکبار آلوده شده و با سوء تدبیر و خبائث بعضی از حکام ممالک اسلامی، اختلافات تازه و برادر کشیهای بی سابقه‌ی در میان مسلمین پدید آمده است. این چیزی است که قلب هر مسلمان غیور و معتقد به عزت اسلام و وحدت

مسلمین را جریحه‌دار می‌سازد، و حج باید بر دل‌های خسته و مجروح مسلمین مرهم نهاده و راه رشد و صلاح را - که همانا اتحاد و همبستگی ملت‌های مسلمان و عزم راسخ آنان بر مقابله و مبارزه با اردوگاه استکبار و جهان‌خواران و غارتگران ثروت‌های مادی و معنوی مسلمین است - به آنان نشان دهد.

حضور جناب عالی که یادگار عزیز و گرانقدر امام‌المجاهدین و خود از شخصیت‌های برجسته‌ی انقلاب اسلامی و دارای مواضع راسخ و روشن در مقابله با توطئه‌ها و ترفندهای استکباری می‌باشید، به حجاج کشورهای اسلامی این امکان را خواهد بخشید که سیاست الهی و به حق جمهوری اسلامی را بی واسطه از زبان یکی از برگزیدگان این نظام بشنوند و از رهنمود جمهوری اسلامی در حوادث پیچیده‌ی دنیای کنونی و منطقه اسلامی مطلع شوند.

لازم است جناب عالی کلیه‌ی دستورات حضرت امام خمینی (رضوان‌الله‌علیه) را در احکام صادره به نمایندگان محترم ایشان در حج سال‌های گذشته در مد نظر داشته و با دقت و تمام امکان به آن عمل نمایید، و بالخصوص مسلمین را به وحدت کلمه و دفاع از اسلام و مبارزه با ائمه‌ی کفر و سردمداران ظلم و فساد جهانی و متجاوزین به حقوق کشورها و ملت‌های ضعیف و دست‌نشانندگان آنان توصیه کنید و از وقایع ظالمانه و خونینی که در فلسطین و عراق و لبنان می‌گذرد، آنان را آگاه سازید.

همچنین ضروری است که در هر فرصتی، همه‌ی حجاج، بالخصوص حجاج عزیز ایران را به ذکر و خشوع و تضرع و تقویت علقه‌های معنوی و رابطه با حضرت باری تعالی و تقدس متذکر فرمایید.

اکنون در آستانه‌ی فصل مبارک حج، یاد شهیدان مظلوم و کبوتران خونین بال حریم امن الهی - که داغ آنان از دل زوده نشده و نخواهد شد - دل را می‌گدازد و اشک بر دیده جاری می‌سازد. امید است که حج ناتمام آن مظلومان، به لطف خدای عزیز و قدیر، به کمال و تمام حج همه‌ی مسلمین بینجامد و خون به ناحق ریخته‌ی آنان، تقاص همه‌ی خون‌های به ناحق ریخته‌ی جهان اسلام را در پی داشته باشد.

لازم می‌دانم از جناب حجّت‌الاسلام والمسلمین آقای کروبی - رییس محترم مجلس شورای اسلامی - که با توجه به مسؤولیت سنگین خود در کشور، امکان ادای این

مسئولیت را نداشتند، به خاطر زحمات بی دریغ در حج سالهای گذشته تشکر کنم و توفیق جناب عالی و کسانی را که در این امر خطیر همکار و دستیار شما خواهند بود، از خداوند مسألت نمایم.

والسلام علیکم ورحمةالله

بیستم ماه رمضان ۱۴۱۱ برابر با هفدهم فروردین ماه ۱۳۷۰

علی حسینی خامنه‌ای

رهبر معظم انقلاب اسلامی با این انتخاب و با تأکید بر مواضع و مشی اصولی حضرت امام علیه السلام در برگزاری حج نشان دادند که نظام جمهوری اسلامی همواره بر بنیان‌های انقلابی خویش پایدار است و راه امام ادامه خواهد یافت.

چندی بعد، در شرایطی که زمان چندانی تا آغاز عزیمت زائران نمانده بود، حجّ الاسلام والمسلمین حاج سیداحمد خمینی علیه السلام بنا به دلایلی که در نامه ایشان به محضر مقام معظم رهبری آمده است، از پذیرش این مسئولیت پوزش خواستند. متن نامه مزبور به شرح زیر است:

باسمه تعالی

حضور محترم رهبر بزرگوار انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای - دامت برکاته -

با عرض سلام و تحیت

خدای را شکر می‌کنم که مورد لطف و محبت آن عزیز قرار گرفتم و من را به نمایندگی خود و خدمتگزاری حجاج بیت‌الله‌الحرام منصوب فرمودید. پس از صدور حکم با کمال شوق کار را دنبال نمودم و پیشرفت‌هایی هم در بعضی زمینه‌ها حاصل شد. ولی امروز در ملاقات با مادر بزرگوارم با مسأله‌ای مواجه شدم که تنها فرد را رهبر عزیزم دانستم تا موضوع را با او در میان بگذارم، چرا که جناب عالی همیشه نسبت به خانواده امام علیه السلام محبت داشته‌اید.

والدۀ مریضم به جدّ دستور فرمودند تا از این سفر منصرف شده و در کنارشان باشم. از آن حضرت درخواست می‌نمایم در صورتی که اجازه فرمایید خواست والدۀ مکرمه را بر مسئولیت جدید مقدم دارم و از این سفر روحانی و خدمت مورد علاقه‌ام به

خاطر مادر رنج‌دیده‌ام چشم بپوشم. البته خود را موظف می‌دانم تا همیشه در خدمت انقلاب و اسلام و رهبری معظم باشم. خداوند به جناب عالی طول عمر با برکت مرحمت فرماید.

احمد خمینی

۱۳۷۰/۱/۲۳

بدنبال انصراف یادگار حضرت امام علیه السلام، روز یازدهم شوال ۱۴۱۱ برابر با ششم اردیبهشت ۱۳۷۰ رهبر معظم انقلاب، طی حکمی حجّت الاسلام والمسلمین محمدی ری‌شهری را به سمت نمایندگی ولی فقیه و سرپرست حجاج منصوب فرمودند:

متن حکم:

بسم الله الرحمن الرحيم

جناب حجّت الاسلام والمسلمین آقای حاج شیخ محمد محمدی ری‌شهری - دام بقائه -

بر آشنایان معارف اسلامی پوشیده نیست که فریضه‌ی حج بیت‌الله از جمله‌ی تکالیف نادری است که در آن ابعاد متعدد و متنوع مربوط به زندگی فردی و سلوک جمعی، به شکلی باشکوه و دارای تأثیر عمیق در تن و جان و اندیشه و نیز در منش و روش آدمی گنجانیده شده و درست گزاردن آن می‌تواند او را به توفیقات بزرگی در همه‌ی عرصه‌های مادی و معنوی نایل سازد.

در این فریضه‌ی بزرگ، سیر آفاق با سیر انفس، ذکر و خشوع و انابه و استغفار با سعی و حرکت و وقوف و برائت، اتحاد و رفق و تراحم مؤمنان با هشدار و بیزاری و پرهیز از کافران، «از سراب خود رو بر تافتن» با «در اقیانوس جمع فرو رفتن»، «درد خود را طیب القلوب گفتن» با «طیبانه از درد مسلمین جهان پرسیدن» و خلاصه، سیاست با دیانت و دنیا با آخرت، همسنگ و همعنان گردیده‌اند. این تنوع و پیچیدگی، همواره ایجاب کرده است که به منظور هرچه بهتر و کاملتر برگزار شدن حج، همه ساله هدایت و زعامتی، خیل حاجیان بیت‌الله را سرپرستی کند و به آنان در سیراب گشتن از این سرچشمه‌ی فیض الهی یاری رساند.

اکنون که حجاج ایرانی به فضل و توفیق الهی و تحت عنایت و به برکت دعای حضرت ولی الله الاعظم (روحی فداه) بار دیگر با رفع موانع، توفیق آن یافته است که در این میعاد عام مسلمین شرکت کرده، لوای حج ابراهیمی را برافرازد، جناب عالی را که از چهره‌های سرافراز جمهوری اسلامی و دارای مواقف افتخار آمیز در طول سالیان گذشته و همواره کارگزاری امین و شجاع و کارآمد برای انقلاب و پیشوای عظیم راحل آن بوده‌اید، به سمت نماینده‌ی خود و سرپرست حجاج محترم ایران منصوب می‌کنم.

انتظار می‌رود که حجاج محترم، با راهنمایی و ارشاد جناب عالی فرصت یابند به برکت مناسک و شعایر حج، دل‌های خود را در ذلال ذکر خدا تزکیه و تطهیر کرده، در کنار آن، با مشاهده‌ی شکوه جماعت مسلمین که از اقطار میهن بزرگ اسلامی به طواف کعبه آمده‌اند، فکر و ذهن خود را به عظمت اسلام و مسلمین متوجه سازند و قدرتی را که خداوند در ید واحده‌ی امت اسلامی به ودیعه نهاده است، به چشم ببینند.

غفلت مسلمانان از این نیروی لایزال، همواره موجب آن شده است که دشمنان اسلام و غارتگران ثروتهای مسلمین بتوانند حيله گرانه بر سرنوشت ملت‌های اسلامی تسلط یابند و در این مقطع زمان، دست پلید اردوگاه کفر و استکبار و در رأس آن رژیم جبار و عنود آمریکا، در سرزمین‌های اسلامی با همین وسیله به هر تصرف دلخواه خود دست زده، در جان و مال مسلمین دست تظاول گشوده است.

در حج باید تا سرحد توان و امکان، پیوند برادری با مسلمین دیگر کشورها استحکام یابد و ضمن استفسار از مسایل و حوادث آنان، حقایق مسلم سیاسی که امروز در فضای جمهوری اسلامی بر اکثر یا همه‌ی مردم آشکار است، به آنان انتقال یابد و آیه‌ی کریمه‌ی «...لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ...» تحقق پذیرد.

مسلمین به اتحاد کلمه ترغیب و از کید دشمنان بر حذر داشته شوند و تجارب ملت انقلابی و فداکار ما برای آنان تشریح گردد.

لازم است همه‌ی دستوره‌های حضرت امام خمینی - قدس الله نفس الزکیه - را به نمایندگانشان در احکام صادره‌ی سرپرستی در سالهای گذشته در مد نظر داشته و دقیقاً آنها را به اجرا در آورید؛ و بر مسؤولان حج؛ اعم از مدیران دولتی و روحانیون محترم و رؤسای کاروان‌ها و همه‌ی حجاج محترم لازم است که از راهنمایی‌ها و دستورات جناب

عالی پیروی کنند.

با دعا برای تعالی درجات روح مطهر امام عزیزمان و ارواح طیبه‌ی شهدای مظلوم حج و دیگر شهیدان راه حق، شما را به خدا می‌سپارم و توفیق شما و دیگر حجاج محترم را از خداوند مسألت می‌کنم.

والسلام علیکم ورحمةالله

یازدهم شوال ۱۴۱۱ برابر با ششم اردیبهشت ماه ۱۳۷۰

علی حسینی خامنه‌ای

وظایفی را که حضرت امام علیه السلام - بر عهده نمایندگان خود در امور حج قرار داده‌اند عبارت است از:

۱- پاک سازی فریضة حج از آثار طاغوت. و زدودن تمام آثار شرکت و طاغوت از مقدمات این سفر بزرگ.^{۲۳}

۲- انجام هر چه باشکوه‌تر حج.^{۲۴}

۳- بهره برداری هرچه بیشتر از این اجتماع عظیم دینی، و احیای این سنت بزرگ الهی در خطابه‌ها و مراسم دینی.^{۲۵}

۴- رسیدگی به کلیه امور مربوط به این فریضة الهی.^{۲۶}

۵- رسیدگی به امور حجاج و زائران بیت الله الحرام و رفع نیازمندی‌های حجاج.^{۲۷}

۶- هرچه بیشتر اسلامی کردن کاروان‌ها و امور مربوط به اداره آنان.^{۲۸}

۷- نظارت بر کلیه امور مربوط به حج.^{۲۹}

۸- گماردن اشخاص مسلمان و متعهد برای اداره کردن امور حجاج.^{۳۰}

۹- ایجاد تفاهم و تحکیم برادری میان مسلمین، و دعوت مسلمین به وحدت کلمه.^{۳۱} و بررسی راه‌های تفاهم و اتحاد بین همه طوایف و مذاهب اسلامی.^{۳۲}

۱۰- آشنا نمودن حجاج محترم بلاد به وظایف بزرگ خود در مقابله با چپاولگران بین‌المللی و تجاوزکاران.^{۳۳}

۱۱- احیای ابعاد سیاسی-اجتماعی حج.^{۳۴}

۱۲- برنامه ریزی سازماندهی حج جهت اعلان براءت از مشرکان.^{۳۵}

۱۳- حفظ نظم و آرامش و هماهنگی کامل میان کاروان‌ها و ایجاد وحدت رویه.^{۳۶}

میقات

- ۱۴- ارائه راهنمایی‌های لازم به حجاج.^{۳۷}
- ۱۵- آگاه نمودن حجاج نسبت به حساسیت شرایط زمانی و موقعیت خطیر کنونی.^{۳۸}
- ۱۶- در میان گذاشتن مسایل و مشکلات اساسی، سیاسی و اجتماعی توسط دانشمندان و معممین با دیگر برادران مسلمان و تهیه طرح جهت رفع آنها.^{۳۹}
- ۱۷- جلوگیری از کارهایی که موجب وهن تشیع می‌شود.^{۴۰}
- ۱۸- جلوگیری از اعمال جاهلانه که موجب تفرق صفوف مسلمین شود.^{۴۱}
- ۱۹- مطلع نمودن حجاج از آنچه در لبنان عزیز و ایران مجاهد و افغانستان مظلوم از ستمکاران و جهان خواران می‌گذرد.^{۴۲}
- ۲۰- گرد آوردن حجاج محترم جهان دور هم، و تبادل آراء در مصالح اسلام و مشکلات مسلمین^{۴۳} و بررسی راه‌های رسیدن به آرمان مقدس اسلام.^{۴۴}
- ۲۱- مقابله با تبلیغات دروغین رسانه‌های گروهی.^{۴۵}
- ۲۲- مقابله با تبلیغات دروغین آخوندهای درباری که با قلم و بیان علیه جمهوری اسلامی به پا خاسته‌اند.^{۴۶}
- ۲۳- چاره اندیشی در رابطه با امور سیاسی مشترک بین همه طوایف.^{۴۷}
- ۲۴- تشکیل مجالس قبل از عزیمت توسط روحانیان و آشنا ساختن حجاج با مسائل شرعی و وظایف آنها.^{۴۸}
- در احکام صادره توسط رهبر معظم انقلاب نیر موارد ذیل ذکر گردیده است:
- ۱- عمل به دستورهای امام راحل علیه السلام و فراهم آوردن امکان عمل به آنها.^{۴۹}
- ۲- توصیه حجاج به وحدت کلمه و دفاع از اسلام و مبارزه با ائمه کفر و سردمداران ظلم و فساد جهانی و متجاوزین به حقوق کشورها و ملت‌های ضعیف و دست نشاندهگان آنان.^{۵۰}
- ۳- متذکر ساختن حجاج ایران به ذکر و خشوع و تضرع و تقویت علقه‌های معنوی و رابطه با حضرت باری تعالی و تقدس.^{۵۱}
- ۴- انتقال حقایق مسلم سیاسی (که در فضای جمهوری اسلامی هست) به مسلمانان جهان.^{۵۲}

○ پیا نوشتها:

۱. حج: ۲۷ و ۲۸، «ندا در ده و مردم را به حج فراخوان تا پیاده و سوار بر هر شتر لاغری و از هر راه دوری به سوی تو آیند تا شاهد منافع خویش باشند...»
۲. فاکهی، اخبار مکه، ج ۳، ص ۱۷۵
۳. فاکهی به نقل از جابر بن عبدالله، مقرری عتاب را چهل اوقیه نقره ذکر کرده که با توجه به برابری آن با حدود چهل درهم در گذشته، می توان احتمال داد که وی حقوق ماهیانه او را بر شمرده است. اخبار مکه فاکهی، ج ۳، ص ۱۷۶ - معنی اوقیه نک: فرهنگ لاروس، ج ۱، ص ۲۹۸
۴. سیره ابن هشام، ج ۴، ص ۱۴۳
۵. همان.
۶. الإصابه فی تمییز الصحابه، ج ۲، ص ۴۵۱
۷. همان.
۸. روجاء، مکانی است میان مکه و مدینه که تا مدینه حدود ۳۰ مایل فاصله دارد و ذوالخليفة همان محل مسجد شجره است.
۹. سیره ابن هشام، ج ۴، ص ۱۹۰؛ احکام القرآن ابن عربی، ج ۲، ص ۴۵۳
۱۰. تفسیر نورالثقلین، ج ۲، ص ۱۷۸
۱۱. تاریخ پیامبر اسلام مرحوم آیتی، ص ۶۴۹؛ تفسیر تبیان، ج ۵، ص ۱۹۸؛ مجمع البیان، ج ۵، ص ۳
۱۲. سیره ابن هشام، ج ۴، صص ۲۵۳ - ۲۵۰
۱۳. الحجاز فی صدر الاسلام، ص ۳۳۲
۱۴. همان، ص ۳۳۳
۱۵. همان.
۱۶. تهذیب التهذیب، ج ۸، ص ۳۲۴
۱۷. همان.
۱۸. اعلام زرکلی، ج ۵، ص ۱۹۰؛ جمهرة انساب العرب، ص ۱۸
۱۹. حج: ۲۵
۲۰. نهج البلاغه، نامه ۶۷
۲۱. اشراف عبارت بودند از چهار گروه: «موسوی ها یا بنی موسی»، «سلیمانی ها»، «هاشمی ها» و «قتاده و فرزندانش» که سه گروه اول از سال ۳۵۸ تا ۵۹۸ ه. ق. به مدت حدود ۲۴۰ سال امارت مکه را در اختیار داشتند و سپس از سال ۵۹۸ تا ۱۳۴۳ ه. ق. قتاده و فرزندانش امارت مکه را در دست گرفتند. مرآة الحرمین، ص ۳۷۴

۲۲. مرآة الحرمين، ص ۳۷۴
۲۳. حکم های مورخ ۵۸/۶/۲۹ و ۵۹/۴/۲۷
۲۴. حکم مورخ ۵۹/۴/۲۷
۲۵. حکم های مورخ ۶۰/۳/۲۰ و ۶۱/۵/۱۴
۲۶. حکم های مورخ ۵۹/۴/۲۷
۲۷. حکم های مورخ ۶۰/۳/۲۰
۲۸. حکم های مورخ ۶۰/۳/۲۰
۲۹. حکم های مورخ ۵۹/۴/۲۷
۳۰. حکم مورخ ۵۹/۴/۲۷
۳۱. حکم مورخ ۵۸/۶/۲۹
۳۲. حکم مورخ ۶۰/۵/۱۴
۳۳. حکم مورخ ۶۴/۴/۲۸
۳۴. حکم مورخ ۵۹/۴/۲۷
۳۵. همان.
۳۶. همان.
۳۷. حکم مورخ ۶۰/۳/۲۰
۳۸. همان.
۳۹. حکم مورخ ۵۸/۶/۲۹
۴۰. همان.
۴۱. همان.
۴۲. حکم مورخ ۶۰/۵/۱۴
۴۳. حکم مورخ ۶۴/۴/۲۸
۴۴. همان.
۴۵. حکم مورخ ۶۴/۴/۲۸
۴۶. حکم مورخ ۶۴/۴/۲۸
۴۷. همان.
۴۸. حکم مورخ ۵۸/۶/۲۹
۴۹. حکم مقام معظم رهبری مورخ ۷۰/۱/۱۷
۵۰. همان.
۵۱. همان.
۵۲. حکم مقام معظم رهبری مورخ ۷۰/۲/۶